

ОБРАЗ МОДЕРНОГО МІСТА В ПУТІВНИКАХ ПО КИЄВУ МЕЖІ ХІХ–ХХ СТ.

Катерина Дуса

У передмові до свого путівника «Kijów i jego pamiątki», виданого 1901 р., Вацлав Чеховський дає настанову своїй книжці: *«здобувай собі визнання й симпатію читачів, шир серед них славу старого, а ще більше нового Києва»*¹. Те, що автор так спеціально наголошує на необхідності ширити славу «нового Києва», було свіжим явищем і позначало нову тенденцію в путівниках, пов'язану з прийняттям дискурсу модерності.

Загалом становлення модерності є тривалим процесом, початки якого історики шукають ще в XV ст. З іншого боку, модернізацію пов'язують із концептом прогресу, остаточно сформульованим за доби Просвітництва, котра висунула на перший план такі ідеали, як раціоналізм, скепсис і секулярність. Юрген Габермас визначає модернізацію як низку процесів, спрямованих на *«формування капіталу та мобілізацію ресурсів; розвиток продуктивних сил та підвищення продуктивності праці; заснування централізованої політичної влади та формування національної ідентичності; поширення прав політичної участі у виборах, урбанізацію життєвих форм та формалізацію шкільного виховання; секуляризацію цінностей та норм тощо»*². Особливістю проекту модерності є його своерідна нескінченність — відповідність духові часу, що постійно оновлюється, орієнтація на майбутнє, а також відкидання традицій, десакралізація та критика авторитетів минулого³.

Поступ модернізаційних процесів зачепив Київ, спершу ледь-ледь ще у 1830-х рр., і вже потужніше — з кінця 1870-х рр., коли на хвилі

¹ Ciechowski W. Kijów i jego pamiątki. — Kijów, 1901. — С. xviii.

² Габермас Ю. Філософський дискурс модерну. — Київ, 2001. — С. 14.

³ Більше про визначення модерності див.: Хабермас Ю. Модерн — незавершений проект / Пер. с нем. А. Б. Григорьева // Вопросы философии. — 1992, № 4. — С. 40–52; Eisenstadt S. N. Multiple modernities // Daedalus. — Winter 2000. — P. 1–29; Giddens A. The consequences of Modernity. — Cambridge, 1990.

реформ місто починає динамічно змінюватись і ставати все сучаснішим. У цій статті мовитиметься про те, як змінювався образ Києва в путівниках, на прикладі книжок чотирьох авторів: Андреева, Бублика, Богуславського й Чеховського⁴. Як традиційний наратив про Київ як колиску руського християнства, «руський Єрусалим», столицю Давньої Русі, «мати міст руських», поступово доповнювала оповідь про Київ як сучасне місто з його принадами? Які саме ознаки сучасного міста було відбито в путівниках? І як змінювалася їхня структура, підлаштовуючись під потреби модерних мандрівників?

Перш ніж у путівниках по Києву почали змальовувати образ модерного міста, Київ довгий час позиціювали як місто, цікаве для прочан і любителів старовини. До «першої хвилі модернізації» Києва за Миколи I з подорожніх записок постає образ невловимого, колись, можливо, величного, а нині зруйнованого міста. Про Київ як місто «руїн» згадує французький посол при дворі Катерини II Сегюр, хоча видається, що він вкладає в це слово шанобливе значення⁵. Мотив колишньої величі й пізнішого занепаду та руйнації Києва пронизує і «Краткое описание Киева» Максима Берлінського⁶.

Цей дискурс із 1830-х рр. потроху витісняє новий: місто хоч і пережило трагічний занепад, але однаково є величним і вартим гордості, окрасою Вітчизни. Тому коли ближче до середини XIX ст. починають розповсюджуватися путівники для прочан, вони підтримують саме такий образ Києва: величного стародавнього центру, де найбільшу цінність становить усе сакральне та старовинне.

Першими путівниками по Києву були подорожники для прочан⁷. Пропозиція щодо місць, які вони могли відвідувати, була надзвичайно

⁴ Андреев П. М. Иллюстрированный путеводитель по Юго-Западной железной дороге. — Киев, 1889; Бублик В. Д. Путеводитель по Киеву и его окрестностям с адресным отделом, планами и фототипическими видами. — К., 1890; Иллюстрированный путеводитель по г. Киеву / Издание С. М. Богуславского. — К., 1903; Ciechowski W. Kijów i jego pamiątki. — Kijów, 1901.

⁵ Записки графа Сегюра о пребывании его в России в царствование Екатерины II (1785–1789). — СПб., 1865. — С. 153.

⁶ Берлинский М. Краткое описание Киева, содержащее историческую перечень сего города, так же показание достопамятностей и древностей оного. — СПб., 1820.

⁷ Як приклад путівника, що побачив найбільше перевидань, можна згадати «Указатель святыни и священных достопамятностей Киева, как в самом городе, так и в его окрестностях для паломников, посещающих святыя места киевския» (Київ: Типографія Києво-Печерської лаври, 1853), який було перевидано 10 разів за 50 років.

широкою: їхній увазі пропонували пам'ять про подвиги святих і минулу велич та оповіді, що стояли за вже зниклими місцями. Окрім того, було ще багато святинь, мощей і священних реліквій, що зберігались у київських храмах і монастирях. Структура путівників для прочан була доволі уніфікованою, оскільки порядок опису київських святинь віддзеркалював ієрархію святості того чи того місця проти інших. Зазвичай ці подорожники починали оповідь із Києво-Печерської лаври, яка, очевидно, була найбільшою святиною та принадою для богомільців, далі розповідали про святі місця Старого міста, після чого перенеслися на Поділ і завершували інформацією про храми й монастирі на околицях і в передмістях Києва⁸. Прикметно, що цю традиційну структуру маршруту (Києво-Печерська лавра — Старе місто — Поділ — околиці) пізніше наслідуватимуть деякі популярні туристичні путівники (наприклад подорожник Бублика). Як альтернативну вихідну точку маршруту традиційні путівники могли пропонувати також Старе місто⁹. У будь-якому разі, в їхньому фокусі залишалися старовина та святині. Вони не містили практичної інформації та загалом мало переймалися комфортом подорожніх: приміром, вони не пропонували зручні й послідовні маршрути. Путівники для прочан не містили також жодних критичних суджень (наприклад щодо естетики чи економічної доцільності) про об'єкти, які вони представляли.

Проте світ не стояв на місці, й Київ поступово осучаснювався. Путівники довгий час намагалися не помічати цього процесу та надалі зображали Київ за старою схемою — як місто святинь і старовини. Певної модернізації з кінця 1880-х рр. зазнав формат путівника: саме тоді з'явився «практичний путівник» для туристів. Ці видання взорували на вже класичні на той час «бедекерівські» путівники¹⁰ —

⁸ Наприклад, за таким маршрутом ведуть своїх читачів-прочан такі путівники: Максимович И. Паломник киевский или путеводитель по монастырям и церквам киевским для богомольцев, посещающих святыню Киева. — Киев, 1854; Указатель святыни и священных достопамятностей Киева, как в самом городе, так и в его окрестностях для паломников, посещающих святые места киевския. — Киев, 1853.

⁹ Так, наприклад, робить у своєму путівнику Н. Сементовский: Сементовский Н. Киев, его святыня, древности, достопамятности и сведения, необходимые для его почитателей и путешественников. — Киев, 1864.

¹⁰ Варто зазначити, що ушлюблене видавництво путівників уперше звернулося до Східної Європи досить пізно: перше французьке видання «Російського путівника» побачило світ у 1902 р., а англійське, яке також описувало подорож до Тегерана й Далекого Сходу, — 1914 р.: La Russie: manuel du voyageur. — Leipzig, 1902; Russia, with Teheran, Port Arthur, and Peking. — Leipzig, 1914.

подорожники німецького видавничого дому родини Бедекерів, котрі від 1830-х рр. спеціалізувалися на підготовці саме таких книжок. Вони мали чітку, впізнану структуру: у першій частині подавали корисну практичну інформацію для туристів (про гроші й паспорти, найліпший сезон для планування подорожі, транспортне сполучення, готелі тощо), у другій було представлено місця, які варто відвідати (оцінюючи те чи те місце, Бедекери використовували систему «зірок», котру запозичили в англійського видавця путівників Мюррея). Нарешті, остання частина містила візуальні матеріали, насамперед мапи¹¹. Київські подорожники нового зразка повторюють загальну структуру «бедекерівського» путівника, щоправда, представляючи варті відвідування місця, вони ніколи не використовували нічого подібного до системи «зірок».

Найпопулярнішим із практичних путівників по Києву, безперечно, був путівник В. Бублика (за майже 20 років перевиданий 7 разів). Автор не претендував на те, щоби вичерпно представити всю пізнавальну інформацію, а лише щоби подати *«в сжатой и доступной форме, согласной с действительностью, описание всего того, что достойно внимания»*; натомість любителям старовини Бублик пропонував звернутися до праць Закревського¹². Вдосконалюючи наступні видання подорожника, автор і видавці намагалися відповідати на запити нового часу, тож, наприклад, уже з другого видання літографічні ілюстрації поступилися місцем *«фототипическим, специально заказаным для издания»*¹³.

Як і належить модерному путівникові, книжка Бублика починається з практичної інформації для тих, хто подорожує до Києва. Цей розділ ілюструє літографія, що зображає три найпопулярніші способи дістатися до міста: паротяг, пароплав і диліжанс. Щоправда, біля нього бачимо зображення четвертого, також поширеного й зовсім не модерного різновиду подорожі — пішки: тут бачимо, як прочани масово сунуть до міста. Власне, сам огляд починається з довідки для тих, хто подорожує трьома згаданими різновидами транспорту. Після

¹¹ Докладніше про Бедекерів і їхні путівники можна дізнатися в: Hinrichsen A. W. Baedeker's Reisehandbücher 1832–1990. — Bervern, 1991; Parsons N. Worth the Detour: A History of the Guidebook. — Stroud, 2007.

¹² Бублик В. Д. Предисловие // Путеводитель по Киеву и его окрестностям с адресным отделом, планами и фототипическими видами. — Сторінки не вказані.

¹³ Там само. — Сторінки не вказані.

докладної інформації про розклад руху пасажирських потягів, автор подає відомості про рух пароплавів, щоправда, не без критичних зауваг. Бублик уїдливо зазначає, що *«определишь время прихода пароплава в Киев крайне затруднительно, так как, вследствие мелководья и других причин, они часто запаздывают в пути; можно только с уверенностью сказать, что пароплавы чрезвычайно редко прибывают в Киев в назначенное по расписанию время»*¹⁴. Далі можна дізнатися, що з диліжансами також є проблеми, зумовлені *«крайним неудобством езды»* цим транспортом, тому пасажирини надають перевагу альтернативним перевозовим засобам — потягам і пароплавам.

Розібравшись із транспортом (зокрема з місцевим, який на час видання путівника обмежувався всілякими візниками), Бублик рекомендує подорожнім обрати відповідне до їхніх смаків, а головне — прибутків, помешкання. Він групує наявні готелі й умебльовані кімнати за ціною та розташуванням. Окремо згадано помешкання для прочан при монастирях. Автор зауважує, що ціни на готелі й кімнати значно зростають під час лютневих «контрактів», а також нагадує, що неодмінно треба мати при собі паспорт, який протягом першої доби потрібно представити в поліції¹⁵. Прикметно, що наступним кроком після поселення в готелі чи винайманій кімнаті, за логікою Бублика, має бути турбота про чистоту власного тіла, що відбито в підрозділі з оглядом лазень і купалень¹⁶. Як бачимо, тут дається взнаки модерний дискурс гігієни.

Після короткого огляду ресторанів, згадавши й про альтернативні заклади харчування, автор надає потрібну активним подорожнім інформацію про те, де в Києві можна знайти посланців, адресний стіл, поштові відділення, телеграфну станцію, а також не без гордості повідомляє про київську телефонну станцію, яка на 1890 р. обслуговувала близько 300 приватних абонентів і закладів, зокрема найкращі готелі¹⁷. Бублик відводить цілий підрозділ на київські розваги, котрі можуть зацікавити туристів як узимку, так і в літню пору, згадуючи зосібна театри, сади розваг, бали, маскаради й музеї¹⁸. Окремо наголошено

¹⁴ Бублик В. Д. Путеводитель по Киеву и его окрестностям с адресным отделом, планами и фототипическими видами. — С. ii.

¹⁵ Там само. — С. v–vi.

¹⁶ Там само. — С. vii.

¹⁷ Там само. — С. x.

¹⁸ Там само. — С. x–xiii.

на вартих уваги київських краєвидах, тож путівник подає перелік місць (доволі великий), звідки відкриваються наймальовничіші панорами міста. Завершує Бублик практичну частину путівника підрозділом про виїзд із міста, зі згадкою про київських пакувальників меблів і транспортні контори¹⁹. Тобто принаймні в практичній частині цього путівника Київ постає як доволі модерне місто: з багатьма готелями, розвагами, телеграфом і навіть телефоном.

Основна частина Бубликового путівника — це опис Києва й окремих пам'яток, котрі можна тут оглянути. Загальний опис міста складається з традиційної історичної довідки, відомостей про кліматичні й географічні умови та інформації про склад населення міста і його адміністративний поділ. У цій частині хотілося б виокремити підрозділ, присвячений санітарному станові міста (разом із кліматом), котрий оцінено як незадовільний через брак каналізації та поширеність інфекційних хвороб. Цей підрозділ також сигналізує про проникнення до путівників модерного дискурсу гігієни²⁰.

У найбільшій частині, присвяченій описові пам'яток, Бублик дотримується традиційного для попередніх путівників способу подавати інформацію: тут ще не йдеться про вибудовування зручних для туристів маршрутів, а натомість пам'ятки просто згруповано за певними категоріями. Починає автор зі «святинь і старожитностей», першою з яких, звісно, є Києво-Печерська лавра, але згадує також Аскольдову могилу, собор св. Софії, Михайлівський монастир тощо. Хоча порядок опису святинь дещо нагадує послідовність із путівників для прочан, але саме їхнє зображення помітно відрізняється від попередньої традиції²¹. Наприклад, відносно докладно подавши історію Києво-Печерської лаври, наступним об'єктом автор представляє туристам не Успенський собор, як у більшості прочанських подорожників, а таку банальну річ, як «Лаврська огорожа». У соборах, які представляє Бублик, його передусім цікавлять архітектурні особливості цих споруд, а вже потім — ті реліквії та святині, що там зберігаються. Ще однією

¹⁹ Там само. — С. xiv.

²⁰ Там само. — С. 18–19.

²¹ Особливості прочанських путівників, зокрема те, як у них зображено об'єкти Києво-Печерської лаври, я докладно розглядаю у статті: Диса К. Путівники для паломників до Києва середини XIX ст.: закладення канону? // Наукові записки НАУКМА. Історичні науки. — 2015, Т. 169. — С. 24–29.

ознакою відходу від традиційної схеми, накинутої прочанськими путівниками, є те, що серед «святинь» представлено католицький костел і лютеранську кірху²².

За святинами йдуть «старожитності», до яких належать насамперед пам'ятники («історичні та інші»). Бублик один по одному монотонно описує київські пам'ятники й пам'ятки: св. Володимирові, Богданові Хмельницькому, Миколі I, Золоті Ворота, фонтан Самсон тощо. Це менш розлога частина, котра становить «голий» опис пам'яток із вкрапленнями цікавинок з історії їхнього виникнення, але не містить жодних авторових оцінних суджень. Дальші категорії більше нагадують реєстр міських об'єктів: казенні та громадські будівлі, сади, мости й, нарешті, околиці. Можна припустити, що ця безпосередня невибагливість в організації матеріалу та її довідниковість також стали частиною рецепту успіху Бубликового видання.

Модерним уже за самим своїм задумом є «Иллюстрированный путеводитель по Юго-Западной железной дороге» Андреева. Ідея створити путівник із прив'язкою до маршрутів Південно-Західної залізниці надзвичайно відповідає модерному духові другої половини ХІХ ст. Нас цей путівник цікавить зокрема й тому, що Київ є першою точкою на його маршруті. Та все ж таки, незважаючи на модерність задуму, коли уважніше розглянути, «залізничний» подорожник являє собою курйозне поєднання модерного та традиційного підходів. З одного боку, у його фокусі, безперечно, перебувають технічні подробиці щодо залізниць, вокзалів, паротягів тощо. Історію залізничного сполучення, структуру й технічне забезпечення залізниці розлого й досить вичерпно представлено у вступному розділі²³. Проте в частині, присвяченій Києву, стає помітною тенденція йти за традиційними схемами, хоч і з деякими відхиленнями, покликаними нагадати, що Київ є все ж таки сучасним містом.

Наприклад, уже на першій сторінці Київ словами імператорів Миколи I й Олександра II описано як «*колыбель святой веры наших предков*» та «*Иерусалим земли русской*»²⁴, хоча вже в наступному абзаці нам

²² Бублик В. Д. Путеводитель по Киеву и его окрестностям с адресным отделом, планами и фототипическими видами. — С. 100–102.

²³ Андреев П. М. Иллюстрированный путеводитель по Юго-Западной железной дороге. — С. 1–78

²⁴ Там само. — С. 81–82.

нагадують, що «*Киев помимо своего исторического значения, обращает на себя внимание, как торговый, промышленный и просветительный центр всего Юго-Западного края и Малороссии*»²⁵, тобто є за всіма ознаками модерним містом.

Таке поєднання традиційного й модерного пронизує всю оповідь про Київ. Андреев, розповідаючи про розташування Києва, вдається до поетичного опису одного з «*красивейших городов России*», «*общий вид*» котрого «*настолько живописен, что вообще мало есть городов, которые могли бы с ним соперничать в этом отношении*»²⁶. За цим іде розлога й також дуже поетична цитата з А. Мілюкова, яка мальовничо зображає місто. Тим більше з цим поетичним уривком контрастує наступна частина опису Києва, повністю (зі зрозумілих причин, зважаючи на специфіку цього путівника) присвячена оповіді про Київський вокзал.

Читачі подорожника спершу дізнаються, що Київський вокзал «*как по величине, так и по внешнему виду, далеко уступает Одесскому и Казатинскому вокзалам*»²⁷, а також має ще низку недоліків: він тісний, незручний і не відповідає вимогам нового часу. Таку відсталість Київського вокзалу автор пояснює тим, що його будували в інші часи та на інші потреби, а тому вокзал потребує перебудови: «*Постройка нового вокзала в Киеве — вопрос ближайшего будущего, но дело это находится в связи с вопросом о сооружении Киево-Петербургской железной дороги*»²⁸. Прикметно, що автор не згадує про пожежу, котра серйозно пошкодила будівлю вокзалу й була чи не ключовою причиною, чому потрібне було зведення нової споруди — що, як виявиться, стане справою дуже віддаленого майбутнього. Утім, як впливає з дальшої оповіді, відсталість пасажирського вокзалу цілком компенсує стан київської товарної станції (розташованої у Протасовім Яру), котра вважається «*одною из наиболее удобных товарных станций России*». Так само уславленою на російських теренах є й київська головна майстерня Південно-Західної залізниці. Андреев захоплено оповідає про технічні характеристики майстерень: він завантажує своїх читачів-туристів, очевидно, так само, як і автор, зацікавлених модерними

²⁵ Там само. — С. 82.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само. — С. 84.

²⁸ Там само. — С. 85.

процесами, деталями про кількість верстатів, парових машин, парових молотів тощо, про їхню потужність у кінських силах, щорічну виробничу потужність та прибуток, який приносять майстерні. Проте їхня модерність виявляється не лише в їхній технічній устаткованості, але також і в піклуванні про працівників: тут є дешева їдальня, похоронна каса, лікарня, вечірні курси для робітників, а також духовий оркестр, який часом виступає в різних громадських місцях²⁹.

Оскільки туристи приїзять до Києва не лише для того, щоб оглянути пасажирську й товарну станцію з майстернями (до того ж перша взагалі не варта уваги), Андрееву не лишається нічого іншого, як вести їх далі в місто. Спершу він робить це доволі логічно й по-сучасному: прокладає маршрут від вокзалу до Бібіковського бульвару, вздовж Ботанічного саду й до Бессарабської площі. Але, кинувши зауваження, що *«бульвар с его высокими пирамидальными тополями... является одним из украшений г. Киева»*, автор так і залишає своїх туристів стояти посеред Бібіковського бульвару і, замість вести їх далі модерним Хрещатиком, повертається до традиційної схеми, занурюючись у розлогу оповідь про історію Києва від давніх часів. Утім, як ми вже бачили, для цього путівника властиво перескакувати з традиційного на модерне — так і в цьому разі історичний нарис закінчується згадкою, що Київ осучаснився (*«начал мало-по-малу принимать свой теперешний вид»*) завдяки Миколі I, тож нині місто є центром *«промышленной, умственной и политической жизни юго-запада России и значение его с каждым годом продолжает возрастать»*³⁰.

Проте Андреев пропонує оглянути місто за традиційною схемою: Лавра, Софія, Михайлівський та інші собори, пам'ятники й університет св. Володимира. Автор не приховує, що в нарисі про Київ орієнтується на вищезгаданий путівник Бублика — звідси і знайомий порядок викладу. Але насамкінець Андреев знову нагадує про ознаки сучасного міста: розповідає про торгівлю, а також доволі докладно — про те, що Київ стає фабрично-заводським центром, значення якого буде щодалі зростати³¹.

Найяскравішим прикладом того, як і структура, і стиль оповіді подорожника отримують ознаки модерності, на мою думку, є польськомовний путівник по Києву Вацлава Чеховського *«Kijów i jego*

²⁹ Там само. — С. 86.

³⁰ Там само. — С. 91.

³¹ Там само. — С. 110–118.

рпamіątki»³². Серед мотивів, що спонукали його написати цей путівник, Чеховський називає й те, що жодне з попередніх видань не зображало Київ новим сучасним містом³³. Причиною цього акценту на модерності, ймовірно, є і те, що автор намагається зробити поляків помітнішими в київському міському просторі та міських практиках, а серед місцевих поляків було багато промисловців, інженерів, видавців, професорів тощо — тобто вони були своєрідним уособленням модерності. Таким чином, модернізаційні процеси в місті лейтмотивом проходять по всьому тексту цього путівника.

Подорожник Чеховського подає до уваги читачів доволі чітку картину того, що вкладалося в уявлення про модернізоване місто на перетині XIX та XX ст. Недаремно основну частину свого путівника (після історичної довідки) Вацлав Чеховський розпочинає з ознайомлення саме з тими об'єктами, котрі, на його думку, роблять Київ сучасним містом. Чи не найважливішою ознакою модерного міста автор вважає розвиток освітніх і наукових закладів. Саме про них він передусім і повідомляє читачів. Не у всякому місті держави, зазначає Чеховський, знайдеться стільки навчально-наукових закладів, серед яких є духовна академія, університет, політехнічний інститут, багато середніх навчальних закладів (гімназії, кадетський корпус, реальні училища, ремісниче училище, семінарія тощо). А ще ж у Києві є приватні молодші школи й дитсадки³⁴.

Далі Чеховський переходить до огляду київських бібліотек, читалень і друкарень. Тут ситуація не така радісна, як із навчальними закладами: кількість бібліотек у Києві мізерно мала — проте автор у доволі оптимістичному тоні навіть і це представляє як визначне досягнення для міста. Ситуація з періодичними виданнями та друкарнями значно гірша. Особливо захоплює Чеховського діяльність друкарень, адже вони не лише задовольняли потреби щодо наукової й художньої літератури, але й також видавали багато друкованої продукції для цукроварень, залізниць і державних установ³⁵.

³² Ciechowski W. Kijów i jego pamiątki. — Kijów, 1901. Про інші аспекти цього неординарного путівника див.: Диса К. Польські місця пам'яті у Києві кінця XIX ст. (на прикладі путівника *Kijów i jego pamiątki* Вацлава Чеховського) // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. — 2014, Т. 156. — С. 23–31.

³³ Ciechowski W. Kijów i jego pamiątki. — S. xii.

³⁴ Там само. — С. 60.

³⁵ Там само. — С. 60–61.

Утім, найбільшу увагу й захоплення автора викликають ті ознаки модернізації в місті, що свідчать про поступ технічного прогресу й індустріалізації. Опис Чеховського дає чимало підстав говорити про технічний прогрес у Києві. По-перше, автор звертає увагу на вуличне освітлення, розповідаючи довгу історію того, як київські вулиці забезпечили спочатку газовими, а від 1890 р. — й електричними ліхтарями. Щоправда, темпи електрифікації були надзвичайно повільними: на момент написання путівника електричним освітленням було забезпечено міський театр, 17 ліхтарів було встановлено на Хрещатику, і, оскільки «*Києву до вподоби елегантність*», незважаючи на дорожнечу, електрику провели ще й у кілька крамниць на Хрещатику, деякі публічні заклади та окремі приватні оселі³⁶.

По-друге, Вацлав Чеховський звертається до ще одного блага, яким можуть користуватися мешканці модерного Києва — водогону. Тож читачі отримують детальну інформацію про його функціонування, розташування очищувальних станцій, хімічний склад води тощо. Для цього путівника загалом характерна велика кількість технічних подробиць, що підкреслює і науковість, і сучасність авторського підходу. Не менше технічних деталей міститься й у частині, присвяченій описові міської каналізації, котра також є новим явищем для міста³⁷.

І, звісно, Чеховський не міг не звернути увагу читачів на таку новинку, як трамвай: він із захопленням описує принцип роботи електричного трамвая, розповідає про вартість його утримання та про київські маршрути³⁸.

Тож не дивно, що після вступу, котрий наголошує на принадах сучасного Києва, Чеховський не веде своїх читачів традиційним шляхом «Лавра — Старе місто — Поділ», а натомість пропонує новий маршрут, що пролягає по новому місту: вздовж Хрещатика з яскравими ліхтарями, трамвайними коліями, сучасними будівлями та модними крамницями.

Найближчим до путівника Чеховського за духом і підходом до організації матеріалу є «Иллюстрированный путеводитель по г. Киеву» Богуславського³⁹. Богуславський, як і Чеховський, орієнтувався

³⁶ Там само. — С. 66–68.

³⁷ Там само. — С. 68–70, 74.

³⁸ Там само. — С. 71–73.

³⁹ Иллюстрированный путеводитель по г. Киеву / Издание С. М. Богуславского. — К., 1903.

на зображення Києва як сучасного міста. Обидва вони, на відміну від нейтральних у судженнях авторів на зразок Бублика, регулярно висловлюють свої критичні зауваги щодо міських об'єктів, їхнього вигляду, умов утримання, а також ефективності міського самоврядування. Богуславський, як видається, навіть випереджає Чеховського за критичністю. Наприклад, для нього наявність електрики в місті не є достатнім приводом для захоплення, адже якість і обшири електричного освітлення не задовільні: *«Освещением Киев похвастаться не может. Единственная улица, освещаемая электричеством — это Крещатик и его придаток — Николаевская улица. Остальные освещаются плохим газом или керосином»*⁴⁰.

Богуславського загалом більше приваблює нова забудова Києва: на початку путівника, де туристам представлено міські принади, автор майже не згадує про «святість і старовину». «Святість» наявна в його наративі хіба що пунктирно — через згадку про *«купель християнства Почайну»*, *«златоглавыя купола церквей»*, а «старовина» — через голу констатацію, що Київ — це *«древнейший из русских городов»*⁴¹. Києво-Печерську Лавру згадано в переліку того, що можна побачити на мальовничих київських схилах, та ще й останньою (вже після згадки про сучасний Володимирський собор, Київський університет і Бібіковський бульвар), і то у своєрідний спосіб: ідеться не про сам монастир, а про *«Печерск с его крепостными стенами, с Великой Лаврской колокольней»*⁴².

Сучасна київська архітектура — ось що справді, на думку Богуславського, варте уваги. Вона, вважає автор, перевершує архітектуру міст-суперників Києва — Харкова й Одеси⁴³. Але його не надихає одноманітна забудова давнього Печерська, аристократичних Липок чи «губернського» Подолу, а лише «гігантські» найновіші будинки на Хрещатику, у Старому місті (як не парадоксально це звучить) і на Великій Васильківській, тож автор докладно розповідає історію нового будівельного буму⁴⁴. Щодо багатьох інших об'єктів, як уже було згадано, Богуславський схильний висловлювати доволі критичні зауваження.

⁴⁰ Там само. — С. 10.

⁴¹ Там само. — С. 3.

⁴² Там само.

⁴³ Там само. — С. 7.

⁴⁴ Там само. — С. 8.

Наприклад, йому геть не подобаються київські центральні площі — усе в них «потворне» й «огидне»: *«Самая центральная — Думская площадь заставлена ларями (рундуками по-местному) с фруктами и туфлями; Царская площадь — безобразными навильйонами электрического трамвая и какой-то уродливой будкой для продажи цветов»*⁴⁵. А от вигляд самих трамваїв Богуславського тішить: *«Вагоны эти производят приятное впечатление своим щеголеватым видом и до некоторой степени крашивают уличное движение»*⁴⁶.

Остання ознака «модерності» путівників як Чеховського, так і Богуславського, на якій хотілося б наголосити — це те, що обидва автори старанно виписують зручні маршрути, дбаючи про потенційних туристів, які бажають ознайомитися з містом. Показово, що вихідним пунктом цих маршрутів в обох випадках є Хрещатик — що логічно, оскільки на цій вулиці розташовано найбільше готелів, звідки туристи розпочинатимуть свої прогулянки містом. Щоправда, далі кожен автор вимальовує маршрут по-своєму. Прикметно, що важливу роль у плануванні цих маршрутів виконує трамвай. Чеховський, приміром, пропонує своїм читачам проїхатися трамваем уздовж Великої Васильківської під час прогулянки за «либідським» маршрутом⁴⁷. А Богуславський узагалі пропонує оглядати місто, їдучи в трамваї від Царської площі аж до Великої Васильківської й далі до костелу св. Миколая та Байкового цвинтаря⁴⁸.

По правді кажучи, треба підкреслити, що київська старовина та святі місця в путівниках Чеховського й Богуславського теж з'являються: туристам так само пропонують їх відвідати, проте ці об'єкти більше не виділяють в окрему категорію, не висувають на передній план і не наполягають, щоб саме їх відвідали щонайперше.

Як бачимо, на межі XIX–XX ст. традиція представляти Київ у путівниках винятково як центр прощі та старовинну столицю поступово здає позиції. З'являються путівники, де постає образ Києва як модерного міста, з усіма його принадами та проблемами, а згодом автори подорожників навіть виводять ці ознаки модерного міста на перший

⁴⁵ Там само. — С. 9.

⁴⁶ Там само. — С. 10.

⁴⁷ Ciechowski W. Kijów i jego pamiętki. — S. 212–245.

⁴⁸ Иллюстрированный путеводитель по г. Киеву / Издание С. М. Богуславского. — С. 18–23.

план, відсуваючи «святість і старовину» на задвірки. Змінюється не лише образ міста в путівниках — стає сучаснішим також їхній формат: зокрема, в них з'являється «практична» частина з рекомендаціями щодо транспорту, готелів, харчування, розваг тощо; а опис вартих огляду місць і об'єктів поступово організують у зручні й логічні маршрути, якими можуть рухатися практичні туристи.